

KÖZLEMÉNYEK

Anonymus Gestájának kézírata. A *Gesta* egyetlen kéziratát jelenleg az Országos Széchényi Könyvtár őrzi (Cod. lat. 403.), miután az a velencei kultúregyezményeknek köszönhetően Magyarországra került.

A Bécsből hazakerült tárgyakat bemutató kiállítás katalógusában 13. századnak tekintik az írás korát, míg Bartoniek Emma a Széchényi Könyvtár kódexkatalógusában (1940) már századvéginek.¹ Berkovits Ilona a 13. század második feléről ír, s öt követi Csapodi Csaba is, széles körben ismertté vált könyvében.² Maurer Zsuzsa az 1985. évi kódexkiállítás katalógusában Bartoniek korábbi álláspontjához látszik közeledni, amikor a 13. század utolsó harmadára teszi a *Gesta* kéziratát.³ Györfly György a faksimile-kiadás bevezetőjében 13. század közepének mondja az írás korát.⁴ Állítása magától értetődően kizárja a IV. Béla halála utáni másolás lehetőségét, mégis III. Béla mellett szóló érvei közül kihagyja az írást. A 13. század közepi datáláshoz tér vissza Wehli Tünde egy 1991-es tanulmányában, majd Gabriel Silagi is Anonymus-kiadása bevezetőjében (1991).⁵ Sajnos, a kézirat írását és iniciáléit eddig részletesen senki nem vizsgálta meg. Így eshetett meg, hogy a kéziratot Sebestyén Gyula az 1300-as évek elejére tette, Gombos F. Albin *Catalogusa* első kötetében 1350 körülre datálta.⁶ Hasonlóképpen meglepő az irodalomtörténetírás klasszikusának, Horváth Jánosnak a véleménye, miszerint a *Gesta* már megírása után külföldre került, amiből az következne, hogy ma ismert példányát már külföldön másolták volna.⁷

A kézirat írása. A kézirat írásának ductusa enyhén szorított, az írás összeképe egyenletes, kiegyensúlyozott gót könyvirás. Egyes szavaknál, soroknál az írás ugyan szorítottabbá válik, olvasási problémát a betűk egymáshoz való közelítése azonban sehol sem okoz. Az alapvonallal bezárt szög közel áll a derékszöghöz, enyhén jobbra dől. A tractatio már jellegzetesen 13. századi, a betűtagok kapcsolása és a vonalak törése (m, n, o, r stb.) a gót írás szokásos kívánalmainak megfelelő. Az írás pondusa közepesnek mondható, s mindvégig egyenletes.

A szöveg központozásához tartozik a pausa media és finalis (,) és a kérdőjel (.). A korrekciós jelek közé a törlés jele (subpunctatio), a szócsere (" ") és a betoldás (,) jele és szétválasztás jele (véletlen egybeírásnál). Néhány helyen az e caudata is megjelenik, kivétel nélkül helytelenül használva (1, 50, 51. fej.). Bizonyosra vehető, hogy egyik esetben sem „valódi” e caudatával van dolgunk, hanem a betű javított voltát jelző szövegkritikai jellel. Ezt jól mutatják azok az esetek, ahol a javítás jól látszik: Így 1. cap. „tunc hęc

¹ *A bécsi gyűjteményekből Magyarországnak jutott tárgyak kiállítása a Magyar Nemzeti Múzeumban.* Bp. 1933. 22–23., BARTONIEK E.: *Codices Latini medii aevi.* Bp. 1940. 365.

² CSAPODI Cs.: *Az Anonymus-kérdés története.* Bp. 1978. 7.: „A kézirat – nem a mű – keletkezési idejéről általában mindenki elfogadja a XIII. század második felét.”

³ *Kódexek a középkori Magyarországon.* Bp. 1985. 91.

⁴ Faksimile kiadás. Bp. 1975. 7.: „XIII. századközepi betűkkel írt kódex”

⁵ WEHLI T.: *A magyarországi művészet helyzete a tatárjárás körüli években.* = Hadtörténelmi Közlemények 104. (1991.) 41. A Silagi-féle kiadás Sigmaringen, Thorbecke, 1991. (megj. alatt).

⁶ SEBESTYÉN Gy.: *Ki volt Anonymus?* Bp. 1898. 80., GOMBOS F. A.: *Catalogus fontium historiae Hungaricae.* I. k. Bp. 1937. 229.

⁷ HORVÁTH J.: *A magyar irodalmi műveltség kezdetei.* Bp. 1944. 42. Az egyes vélemények felsorolásakor nem törekedtünk a teljességre. Kiegészítésére l. még WEHLI Tünde jelen számban következő tanulmányának bevezetőjét.

Tunc nigranter tuapit plog^o in gesta hungarum.
ac quondam bone memorie gloriosissimi bele regis
hungarie notarius. H. suo dilectissimo amico viro
venerabili et arte liberali scientie imbuo. salutem
et sue personis affectum. Tu dum in solerti studio
simil' essent et in historia fiana qm ego e summo amore
complectis et libris daretis frugū ceterosq; auctoz sic a ma
gistris meis auduerā. in unū uolumen p̄o hōo cōpilauerā
partū uoluntate legerent. petisti a me ut sic hystoriam eo
nam bellaq; greoz scriptetam. ita et genealogiam regū
hungarie et nobiliū suoz qualiter septē p̄ncipales plone
que heruinger uocant de terra scythica descenderūt. uel
qualis sit tra scythica. et qualis sit generat' dux amius.
aut quare uocat' abū p̄ul dux hungarie a quo reges hunga
roz originem duxerunt. uel q̄t regna et reges s̄ subrogauit
fuerit. aut quare ip̄s de tra scythica egressus p̄ aboma dux
ingentū hungarū et in sua lingua p̄a inogem uocant' t̄ tra
derem. p̄misi autē me facturum. si alius negotius impedit' tu
e perdis et mox p̄missionis ū pene etiā oblit'. n̄ in p̄ntas
tua dilecto debitū reddere monuisti. exanor' q̄ t̄t di
lectionis. quāuis multis et diuersis hui' laboriosi. s̄cū impe
dit' sim negotius. facere tam agillus sum que facere uel
sisti. et scdm traditiones diuersoz hystorographoz diui
ne gr̄e fuit' ap̄tibus optimū estimans ut ne posteris in
ultimam generationē obliuioni tradat'. Optimū q̄ dixi ut
uere et simpliciter t̄ scriberem. Ad legentes possint agnoscere
quorū res geste essent. Et si tam nobilissima gens hungarie
p̄mordia sue generationis. et fortia quoz facta sua. p̄tibus fa
bitus rusticoz. uel a garrulo cantu locutū. quasi d̄mpnari
do audiret. ualde indecorū et satis indecent' esset. Ergo p̄o
amo. de certa scripturū explanatione. et p̄ta hystoriarū
interpretatione rerū ueritatem nobilit' p̄cipue. Felix q̄ hui
gariū. au s̄ dona data uaria. Omnis enī hōis gaudeat
de munere sui latatoris. Et p̄cedunt ... genealogie et

Alię genas hostes in fugā uicim. 7 si fuerit multitudo ex sic locuste. Locustis omī cō
parata ē demonū multitudo. quib' neq; in celo neq; in terris ē sedes. Pcedat g' 7 uos hoc
bello opū lux scientie uirtus diuini ubi p'dicatio. p'ignem' 7 uos 7 inuis 7 psalmis &

2. abra

Uos pueros in bethleem iude ciuitate dauid. cap.
Uidi sup' monte syon agnum stantē. et cū eo cen
tum quadraginta q̄tuor milia. habentes no
men eius et nom' patris eius scriptū in frontibus suis.

3. abra

vi. vñ micheas. vii. ab ea q' dormio in sinu tuo c'rodi clā
orū tuū. honora p'cem. car' in spūalē. d'm. s. t' placū. i. mag'ia
obediēdo. reuerentiā exhibendo. noc' m'istido. 7 genu' m'ris
tue. i. dolor: q's h'uit p'iedo ne obliuiscaris affcū u' effcū. fr.
iii. cla p'ris n' erit i obliuioē. nā p' p'edo m'ris restituet' t' bonū

4. abra

nō sic d' g' p'mū mouens mouet s' p'fectionē 7 zople
mentum. Et uident' medicinā mouere ad se mo
uet ē ad sanitate' 7 medicina ē forma sanitatis.
p'ig' sanitas nō ēē in subto sicut ē d' p'mo p'u. it
medicina moueret utroq; modo. s. s. g' ē agnus mo

5. abra

Supra. secun. xviii. ficut. q̄tus lib̄ istis.
et sunt. xx. unus.

A Cusa. cal. fo. uocis. ma. iud. hinc. cis. apo.
A ni. fil. Ex. pos. homi. cor. png. fagi. str̄.
rap. fur. usur. tri. cal. For. collu. pne. nen.

6. abra

Fulradus cancellarius scripsit et subscripsit
Palschalis ep̄c seruis seruorum dei dilecto
nastu s̄a Nuchali m̄ris. quod i remensi
regulariter substituendis imperiū. Sicut
tendus effectus. sic legitima desiderantiū non

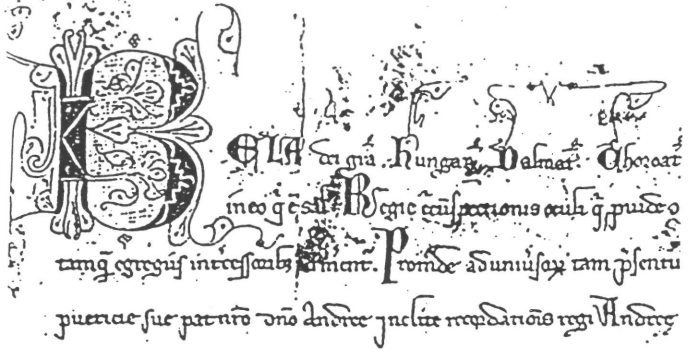
7. abra

Der Lott. zwanzig pfen. Selter post. zehen pfen.
Osterr. andern pach. zehen pfen. Cantar. trink
fon. zehen pfen. Wernar. v̄ Leman. zwelf pfen.
Menschart v̄ dr̄. Dornwe. fivcz pfen. Von
golde. sechs schillinge. Der Gant. zehen pfen. V̄
zwain hof. trin. ach. zehen pfen. V̄ d̄ owe. ein
pfen. S̄mugen. zwain pfen. Vlache. sechs schillinge.
Crimbach. dri. schillinge. Von golde. zwain
gebunge. zwain v̄ zwain. zwain schillinge. Karthaus
von me. zelle. zehen pfen. Von me. sechs
schillinge. Talacher. ein halb pfen. Gellach. sechs
zwain pfen. Ostpach. dri. schillinge. Langenacker. zwain
schillinge. Hauptrecht. zwain v̄ Gernie. ein halb
pfen.

8. abra

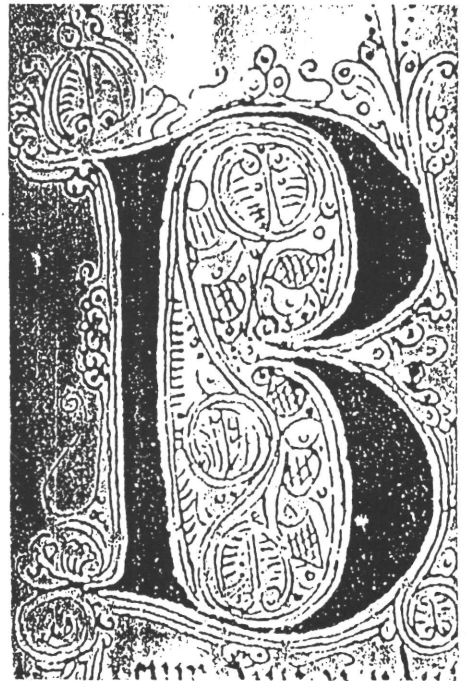
9. ábra

10. ábra

11. ábra

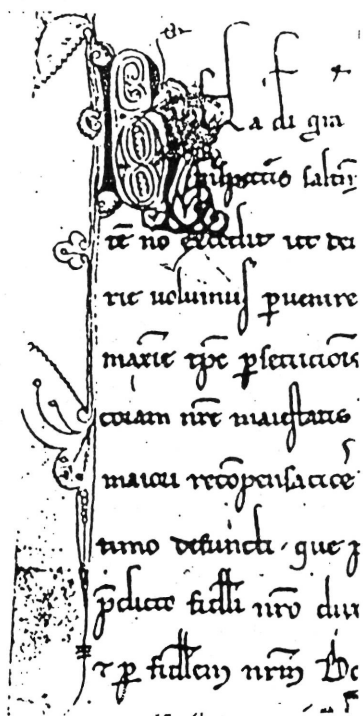
12. ábra

13. ábra

14. ábra

15. ábra

septem principales persone”, ahol először valószínűleg „hii” állt „hae” helyett. Hasonlóképpen jól látszik a javítás az 51. cap. „a facię eorum” és a „Moroaęnsium” szavakban. Jellemző, hogy a közvetlen közéletben található Menu[mo]rout esetében is hasonló jellel jelzi a kifejejtett szótagot. További két esetben a javítás ténye nem egyértelmű: „subiugassęnt” (50. c.) és „munęribus” (51. c.). Ugyanakkor bizonyos, hogy a másolóknak volt tudomása az e caudatáról, s a javított „e”-k esetében tudatosan használta.

A rövidítések típusai és sűrűsége megfelel az átlagos könyvírásnak. Így megtaláljuk a nazális, a szótag-, a per contractionem és a littera supraposita típusú rövidítéseket. A szótagrövidítésekhez annyi megjegyzés kívánkozik, hogy ezeket a tulajdonnevek írásánál is használták, így az ezekben az esetekben a másolóknak okozhatott volna problémát: pl. Cama; Nit; cdunec. Komáromot egyszer el is hibázza (Camero = Camo). A tulajdonnevek általában pontos írása azonban megnyugtatóan bizonyítja, hogy a másoló magyarországi volt, s bizonyos ismeretekkel rendelkezett a *Gestá*ban előforduló személy- és helynevekről. A rövidítések feloldásánál számos esetben bizonytalanság fedezhető fel, ami arra vezethető vissza, hogy az előtte fekvő másolat rövidítései egy részét a másoló igyekezett feloldani. Talán túl nagy számban fordultak abban elő, és számuk meghaladhatta a szokásos mértéket. Így pl. eredetileg castro helyett casto-t ír, ami egy castalakra vezethető vissza, az először hibásan írt ammodo helyett am, vertus helyett (szövegben vetus) vt.; terram (szövegben teram) helyett tra, celerrimo helyett (szövegben celerimo) celrimo, ubique helyett (szövegben unque) uq, generibus (szövegben gentibus) helyett genib; stb. állhatott. A másoló korlátozott képességeit mutatja ugyanakkor, hogy a per contractionem típusú rövidítéseket néhányszor rosszul oldotta fel, így agnominatus helyett agminatus, pronosticatum helyett pronosticum, petitionis helyett petionis – ezt kétszer is rontotta –, Constantinopolim helyett Constantipolim, civitatem helyett civitem, militibus helyett milibus stb. Kivételesen használ helytelen rövidítést, így pl. iter helyett item-et ír (it = item, it = iter).

A betűtévesztések kapcsán tehetünk még egy érdekes észrevételt. A következő tévesztésekre figyelünk fel:

- o-u: Hongon – Hongum h,
Zovolon – Zovolun h.
Bertuldu – Bertoldum h.,
vivos – vivus h.,
tansa – tonsa h.,
- o-a: Iouzos – Iouzas⁸ h.,
Topulucea – Tapolucea h.,
- i-a: Athala – Athila h.,
Christaanus – Christianus h.,
faga – fuga h.

A fenti tévesztések, amennyiben nem a véletlen művei, vagy esetleg bizonyos hangtani fejlődés tükrözése (a magyar helységnevek esetében), akkor felvetik a kurzív „a”-ic használatának a lehetőségét a másoló előtt fekvő mintapéldányban. Ez magyarázná meg az a-u, i-a tévesztéseket, míg az o-u-félét az o nem pontosan illesztett (C) két vonalas írása. Amennyiben a feltevés igaz, akkor valószínűleg maga az autográf – vagy a diktálás után készült első példány – volt a másoló előtt.⁹

Másolási bizonytalanságra utal bizonyos szótagok különírása a szótól, majd egy vonallal való hozzáköltése: így Ho.vos, Ursu.urn, pre.avus, in.lesum; miként néhány esetben igekötők indokolatlan egybeírása szavakkal, amit később korrigált a másoló, pl. ad/Rabam.

A tévesztések és másolási hibák perdöntő jelentőségűek abban a kérdésben, hogy a fennmaradt kézirat autográf-e vagy másolat. A kutatók általános felfogása szerint másolatról van szó, mégis időről időre a második vélemény is felmerül. Számos olyan helye van a kéziratnak, amely egyértelműen tanúskodik a szöveg másolat volta mellett: így 11. fej.: „tam duci quam etiam omnibus”, ahol a tam helyén tévedésből a később következő quam-ot kezdte el, majd javította. Így értelmezzük a primus helyett primum omnium írást (az omnium hatására 16. fej.), vagy az 56. fej.-ben a „civitatem ceperunt”-ot – expugnaverunt

⁸ GYÖRFFY Gy. téved, amikor a Iouzas szó z-je helyett x-et olvas ki. Faksimile kiad. 151.

⁹ A középkori kurzív írásgyakorlat jó áttekintése, számos illusztrációval CASAMASSINA, Emanuele: *Tradizione corsiva e tradizione libraria nella scrittura latina del Medioevo*. Roma, 1988.

helyett a közeli „civitem ceperunt” hatására. A rövidítéseknél már elmondottak természetesen mind a másolat jellegét erősítik. Hasonlóképpen emellett szól az a tény, hogy Árpád nevét a másoló négyyszer hibásan írta. Nem tudjuk pontosan, hogy a másoló előtt fekvő példányban Árpád nevének „r” betűjét hogyan rövidítették, talán az „A” felett helyezték el egy vonalat. Tény, hogy mind a négyyszer az „a” után rögtön a „p”-t kezdte el írni. Hasonló tévedés fordul elő az „Ircundium” névnel is (Icundium-ot írt).

Az írás kora. A kódex írásával kapcsolatban a datálás jelenti az igazi problémát, amit már érzékeltek a bevezetőben említett eltérő nézetek. A nehézséget alapvetően az okozza, hogy a magyarországi könyvkultúra 13. századi emlékei közül csak nagyon kevés maradt fenn, s a fennmaradtak is mivel más ductusú és tractatiójú írások, az összehasonlításra csak kevésé alkalmasak. A század első felére datált németújvári, azaz zágrábi *Missale* két írástípus is megőrzött, mégis messze állnak kéziratunk írásától.¹⁰ Kéziratunk ductusa, a gót jelleg ellenére, még sokat megőrzött a 12. század végi későkaroling minuszkulás kéziratok kerekded horizontális, enyhén szorított jellegéből.¹¹ Jó összehasonlító anyagot találunk Július Sopko katalógusköteteinek függelékében.¹² A magyarországi emlékeket bemutató képeken sajnos kódexünkhöz közel álló írást nem találunk, de szembesülhetünk azzal, hogy már a 13. század első felében miként módosult és öltött kéziratunknál határozottan gótizáló jelleget a kézírások ductusa.

A kódexek csekély száma miatt nem kerülhető meg a kor okleveleinek az áttekintése. A gót írás jelentkezését a magyar királyi okleveles anyagban Mezey László mutatta be ismert tanulmányában.¹³ Ő utal II. András néhány oklevelére, amelyek 1212–1216-ból a „tisza gótikus könyvírást” mutatják. Ezek azonban a kivételeknek tekinthetők, mivel már a század első évtizedeiben kifomálódik és rögzül a királyi oklevelekben egy jól olvasható, gót jellegű, de horizontális jellegét mindvégig megőrző minuszkuláris forma. Ha ezek között tájékozódunk, akkor bizonyos ductus- és tractatio-beli hasonlóság kódexünk írásával IV. Béla 1240-es évi oklevelei között tűnik fel: így 1240., DL 246, Reg. Nr. 691. – 1242. X. 3., DL 251, Reg. Nr. 722. – 1242. XI. 21. DL 33702, Reg. Nr. 724. – 1245., DL 297, Reg. Nr. 808., továbbá a fejevári kereszties konvent egy 1256. évi oklevele (DL 83.128). A kor legismertebb oklevélírást mutató emléke, az 1241. év elé datált pannonhalmi *Liber ruber* írása az említett példaktól kissé távolabb áll, elsősorban nem szorított ductusa miatt.¹⁴

Kéziratunk jó néhány jellegzetessége mind az okleveleknél mind a könyvírásban megtalálható: így a „g” és „r” betű írása, két „i” esetén a második betű szárának a lehúzása, sorok végén az „s”-nek a sor fölé emelt helyzetben való leírása.

Az európai kódexírások között való eligazodást nagyban segítik a mára már jelentős számban publikált datált kézi kiadások. A legtöbb példát a francia kötetekből vehetjük. Az írásunknak megfelelő ductust a kötetek 1218 és 1252 közé helyezik: írásunk mellékleteként a következő évekre datált kéziratmintákat mutatjuk be: 1230–1248, 1243, 1218–24, 1252 körül, 1251.¹⁵

¹⁰ *Kódexek a Középkori Magyarországon. (i. m.)* 92., IV. színes tábla.

¹¹ Ennek az írástípusnak legismertebb magyarországi emléke a Pray-kódex. L. *Kódexek a középkori Magyarországon. (i. m.)* III. színes tábla. Most egy valamivel későbbi, valószínűleg délnémet írásra hivatkozunk, *Origenes-kódex*, 1212. (itt 2. kép.) In: UNTERKIRCHER, Franz: *Die datierten Handschriften der Österreichischen Nationalbibliothek bis zum Jahre 1400. Bd. I.* Wien, 1969. Abb. 41.

¹² SOPKO, J.: *Kódexy a neúplne zachované rukopisy v slovenských knižniciach*. Martin, 1986. A képek jól mutatják a 12. század második felétől bekövetkező változásokat. 6–15. számú képek a 13. századra; uő: *Stredoveké latinské kódexy v slovenských knižniciach*. Martin, 1981. töredék 1260-ból, 289.

¹³ MEZEY L.: *A latin írás magyarországi történetéből.* = MKsz 1966. 1–9, 205–216, 285–304.

¹⁴ Az oklevélíráásra a legbővebb képanyag: MARSINA, Richard: *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae*. Bratislavae, 1987. t. 2. Függelék, különösen VI. és VIII. táblák.

¹⁵ 1230–1248: SAMARAN, Charles-Robert Marichal: *Catalogue des manuscrits en écriture latine*. t. 2. Paris, 1962. Hugo de Sancto Caro-kézirat, talán carcassoni, Pl. XXVIII, (itt 4. kép.), 1243: uo. t. 3. Paris, 1974. Averroes-Arisztotelész-kézirat, talán észak-itáliai, Pl. XLIV. (itt 5. kép.); 1218–24: uo. t. 4. Paris, 1981. ciszterci breviarium, Pl. XXIX. (itt 3. kép.); 1252 körül: uo. t. 5. Paris, 1965. Cartularium monasterii S. Nicasii Remensis (Reims), Pl. XXIV. (itt 7. kép.); 1251: UNTERKIRCHER i. m. (11. jegyzet) Cursus titulum decretalium, talán salzburgi, Abb. 47. (itt 6. kép.).

Az eddig látott írásminták alapján igen közel állónak érezzük a német nyelvű bajor hercegi urbárium írásképét, amely 1231–34 közé datálható.¹⁶ A fentiek alapján a *Gesta* kéziratának írását a 13. század közepére helyezzzük, de mindenképpen IV. Béla halála elé, azaz 1270 elé. Ezt azért fontos hangsúlyozni, mivel a kézirat másolására egy Béla nevű magyar király halála után került sor. Az írás jelen datálása pedig teljes mértékben kizárja IV. Béla személyét.¹⁷

VESZPRÉMY LÁSZLÓ

Anonymus Gesta Hungarorum kéziratának helye a magyarországi könyvfestészet történetében. A magát „P” magisternek nevező szerző gestájának az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött másolata (Cod. lat. 403, perg. ff. 24., 24,3 × 16 cm) nemcsak középkori történelmünknek egyik becses forrása, hanem könyvfestészet-történetünknek is jeles emléke. E kódex művészettörténeti értékét nem elsősorban a díszítettség mértékének, minőségének köszönheti, hanem hézagpótló szerepének, mert keletkezési korát kivülről kevés biztosan Magyarországon írt és festett emlék képviseli.

A *Gesta* lejegyzésének és a közel egykorú másolat készítésének idejét a történettudomány ez ideig jobbára tartalmi vizsgálattal próbálta meghatározni, a paleográfiai megközelítésnek kevés figyelmet szentelt. Ezt a hiányosságot ismerte fel és pótolta újabban Veszprémy László, amikor a szóban forgó kódex készítési korát datált oklevelek figyelembevételével pontosította.¹ Veszprémy munkája ösztönzött bennünket arra, hogy egyrészt összegezzük a kódexre vonatkozó művészettörténeti ismereteket, másrészt a 13. századi oklevelek incipit inícialeának segítségével szűkítsük annak a kornak az időhatárait, amelyben miniálhatták a *Gesta*-másolatot. Anonymus *Gestájának* első művészettörténész elemzője Hoffmann Edith volt. Ő 1932-ben, a Magyarországra visszakéretülés alkalmából foglalkozott a kódexszel, s azt a történetészek álláspontjaiból válogatva a III. Béla-kori királyi kancellária emlékének tekintette.² Véleményét Gerevich Tibor 1938-as szintézise is átvette.³ Berkovits Ilona a magyarországi román kori kódexfestészetnek szentelt 1942-es publikációjában a rendelkezésre álló összehasonlító anyag birtokában franciás előképeket feltételező kancelláriai munkának tartotta a kódexet. Keletkezési korát a 13. századon belül IV. Béla uralkodásának idejére, 1235–1270 közé helyezte.⁴

Ugyanő 1965-ben a 13. század harmadik negyedére szűkítette le a készítés lehetséges időhatárait. Berkovits ekkor a kancelláriai helyett kolostori másolásra gondolt.⁵ Jelen tanulmány szerzője két ízben érintette a *Gesta* kérdését. 1980-ban, a magyarországi művészettörténeti kézikönyv román kori kötete számára az Árpád-kori könyvfestészetéről készített összefoglalásban,⁶ majd 1991-ben, amikor a tatárjárás körüli

¹⁶ Képe in *Aus 1200 Jahren. Das Bayerische Hauptstaatsarchiv zeigt seine Schätze*. München, 1986. (3. Aufl.) Hrsg. LIESS, Albrecht. Nr. 47. (itt 8. kép) – Tanulságos összehasonlító anyag található még SCHNEIDER, Karin: *Gotische Schriften in deutscher Sprache. I. Vom späten 12. Jahrhundert bis um 1300*. Wiesbaden, 1987. Abb. 52, 60, 85 stb.

¹⁷ A kódex eddigi ellentmondásos paleográfiai megítélése vezette félre a legutóbbi terjedelmes Anonymus-tanulmány szerzőjét, VÉKONY Gábort is (*Anonymus kora és korhúsága*. 2. rész. = *Életünk* 1991. 153.). Állításai alátámasztásául hivatkozik HORVÁTH János véleményére, amely a 13. század végét fogadja el. Horváth egyébként csak Paul LEHMANN 1941-es szóbeli véleményére utal. *Anonymus és a Kassai-kódex*. In: *Középkori kútfontok...* Bp. 1974. 81.

¹ Ezúton köszönöm, hogy kéziratát elolvashattam.

² HOFFMANN E.: *A Bécsből hazahozott magyar műkincsek kiállítása a Magyar Nemzeti Múzeumban*. III. A kéziratok = *Magyar Művészet* 1933. 289.

³ GEREVICH T.: *Magyarország románkori emlékei*. Bp. 1938. 234.

⁴ BERKOVITS I.: *A magyar miniatúrafestészet kezdetei*. Az Árpádkor = *Magyarságtudomány* 1942. 514.

⁵ BERKOVITS I.: *Magyar kódexek*. Bp. 1965. 20.

⁶ WEHLI T.: *Magyarországi kódexfestészet a 13. században*. Kézirat. – KARSAI G.: *Az Anonymus-kódex keletkezéséhez. A P iníciale jelképei* = *MKsz* 1960. 149–175. – uő.: *Az Anonymus-kódex első levele*. = *MKsz* 1968. 42–51. – uő.: *Ki volt Anonymus?* In: *Középkori kútfontok kritikus kérdései*. Szerk. HORVÁTH J. és SZÉKELY Gy. Bp. 1974. 39–67. Tanulmányait művészettörténeti szempontból elemezte: WEHLI T., in: *Ars Hungarica* 1976. 1. 160–161.